

Nicolae HURDUZEU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Criza Imperiului Roman, Biserica și lumea romanică în Evul Mediu timpuriu

Abstract: (The Crisis of the Roman Empire, the Church, and the Romanic World in the Early Middle Ages) The crisis faced by the Roman Empire in the 3rd century AD culminated in its division and, subsequently, the fall of the Western Roman Empire. Western Europe was fragmented by migratory peoples who temporarily dominated various regions. The disappearance of the Western Roman Empire did not mean the complete disappearance of its cultural legacy. The Church, and implicitly Christianity, was the bond that linked the Roman past to the European future, which rose anew from the empire ashes. The Christian Church proved to be the only institution capable of uniting around it the national heterogeneity and regional and cultural diversity of the former empire, using Latin as a communication vehicle. Through the Christianization of migratory peoples, the Church imposed cultural uniformity, particularly regarding shared values, religious architecture, and the observance of major religious holidays like Easter and Christmas. Schools established around monasteries also contributed to the preservation of linguistic traditions and the promotion of Latin in administration, the writing of religious texts, and liturgy. Latin language thus became a symbol of unity and adaptability, shaping the linguistic, social, and identity framework of the first Christian millennium in Europe. This had significant implications for the formation and development of Romance languages.

Keywords: *Church, crisis, Romanic peoples, Middle Ages, Latin language.*

Rezumat: Criza cu care se confruntă Imperiul roman în secolul al III-lea d.Hr. va culmina cu divizarea sa și apoi cu căderea Imperiului Roman de Apus, vestul Europei fiind fărâmițat de popoarele migratoare care vor domină vremelnice diverse zone ale acestuia. Dispariția Imperiului Roman de Apus nu a însemnat și completa dispariție a moștenirii sale culturale, Biserica și implicit religia creștină fiind cele care vor fi liantul care va lega trecutul roman și viitorul european renăscut din propria cenușă a imperiului. Biserica creștină s-a dovedit a fi singura instituție capabilă să coaguleze în jurul său, prin intermediul limbii latine ca vehicul de comunicare, eterogenitatea populară și diversitatea regională și culturală a fostului imperiu. Prin creștinarea populațiilor migratoare, Biserica va impune o uniformizare culturală mai ales în ceea ce privește o serie de valori comune, arhitectura religioasă precum și respectarea principalelor sărbători religioase Paștele și Crăciunul. Școlile înființate în jurul mănăstirilor vor contribui și ele la păstrarea tradițiilor lingvistice și la impunerea limbii latine în administrație, scrierea textelor religioase precum și-n liturghie. Limba latină devine astfel un simbol al unității și adaptabilității, contribuind la modelarea lingvistică, socială și identitară a Europei primului mileniu creștin cu implicații majore asupra formării și dezvoltării limbilor romanice.

Cuvinte-cheie: *biserica, criza, popoare romanice, Evul Mediu, limba latină.*

Imperiul Roman a avut o influență covârșitoare asupra istoriei teritoriilor de pe cele trei continente pe care le cuprindea în granițele sale, însă începând cu secolul al III-lea a început să se confrunte cu o serie de crize care-i vor marca major parcursul ulterior. Aceste crize au fost atât externe, cât și interne, marcând tranziția de la o epocă de stabilitate la una de instabilitate și declinului ireversibil al Romei (Jones 1964, 1034-1039), crize care vor culmina cu divizarea imperiului în cele două părți de Răsărit și de Apus și apoi cu dispariția celui din urmă.

A fost un cumul de factori **politici** (fragmentarea politică marcată de succesiuni rapide la tron și de războaie civile), **militari** (invaziile migratorilor au subminat unitatea imperială și au slăbit autoritatea centrală, reforma târzie a armatei romane, sistemul defensiv roman deficitar), **economici** (creșterea fiscalității pentru întreținerea armatei și administrației, decăderea urbană (Jones 1964, 1040-1043) și a economiei bazată pe munca sclavilor, prăbușirea comerțului - degradarea infrastructurii logistice – drumuri, porturi – va afecta atât mișcările rapide de trupe cât și comerțul) și **sociali** (creșterea inegalităților sociale, revolte ale populațiilor din imperiu vor accentua prăbușirea socială și coeziunea politică) care implicit au atras după ei și o decădere **culturală** a societății.

Orașele, ca simboluri ale prosperității și ale interacțiunilor comerciale, vor devenit treptat incapabile să susțină populațiile numeroase și infrastructurile complexe. În aceste condiții, migrarea către mediul rural nu a fost doar o alegere, ci o necesitate dictată de insecuritatea crescută din orașe și de atacurile frecvente ale migratorilor. Ruralizarea orașelor prin retragerea populației bogate în mediul rural, în zone ferite de rutele migrațiilor vor duce la apariția unor structuri sociale noi diferite de cele ale administrației romane.

Vestul Europei va fi fărâmițat de popoarele migratoare care vor domina vremelnice diverse zone ale acestuia. Acum apar în scenă lideri locali care vor substitui autoritățile imperiale, incapabile să mai asigure securitatea unor zone din Imperiu, acești lideri revendicând autoritatea asupra teritoriilor și populațiilor locale din zona respectivă. Deși aceste noi entități vor intra în conflicte unele cu celelalte, cultura romană și limba latină au fost punțile de legătură între aceste entități noi. Pe măsură ce triburile migratoare au ocupat fostele teritorii romane, creștinismul a devenit un element de unificare culturală între populațiile indigene și cuceritori.

Reformele lui Dioclețian și Constantin cel Mare au încercat să stabilizeze imperiul, dar au accentuat birocratizarea și dependența de armată (Brown 2022, 50). Edictul de la Milano din 313, prin care era recunoscută libertatea religioasă a creștinilor a deschis drumul către statutul dominant al religiei creștine transformând-o treptat într-o religie de stat. Această transformare religioasă a avut implicații culturale profunde, înlocuind tradițiile romane cu un set de valori bazate pe solidaritatea comunitară și moralitatea creștină, marcând tranziția către o identitate europeană emergentă.

Dispariția Imperiului Roman de Apus în 476 nu a însemnat și completa dispariție a moștenirii sale culturale (Marrou 1977, 135-138), Biserica și implicit religia creștină vor fi liantul care va lega trecutul roman și viitorul european renăscut din cenușa

imperiului. Biserica va deveni principalul factor de coeziune al unei lumi fragmentate. Pe măsură ce Imperiul Roman s-a fragmentat, latina vulgară - limba vorbită de soldați, coloniști și populația comună - a început să evolueze în moduri distincte în diferite regiuni. Această dezvoltare va da naștere limbilor romanice de mai târziu.

În Evul Mediu timpuriu (sec. V–X), viața oamenilor era controlată destul de strict de Biserica aflată în plin proces de reformare și consolidare, societatea medievală fiind o reflectare degradată (Minois 2021 297) a împărăției lui Dumnezeu. Omul creștin medieval al primului mileniu era educat în spiritul respectării poruncilor Bisericii, aceasta fiind calea prin care oamenii-și puteau asigura mântuirea pentru a accede la viața veșnică.

De altfel, lipsa unei puteri politice efective în Occident, în perioada migrațiilor, face ca în realitate singura autoritate existentă să fie cea a Bisericii care se va implica treptat în încoronarea suveranilor, inclusiv barbari, pe care dorea să-i domine prin convertire devenind mediatorii între populația romanizată și noile elite barbare, Biserica încorporând astfel și instituția monarhică. Ea a păstrat nu doar moștenirea spirituală, ci și elementele administrative și culturale ale Romei (Marrou 1977, 149-153). Această reușită s-a datorat foarte buneii organizări a clerului pe care-l regăsim la toate nivelurile societății. Biserica va reuși acest lucru datorită faptului că ajunsese suficient de consolidată, ghidată de disciplină, principii și reguli. Preoții erau recrutați din aproape toate categoriile sociale, fapt care face ca această soluție să nu ducă la transformarea clerului într-o castă, aceștia fiind întâlniți pe lângă toate categoriile sociale, de la cea a servului, până în preajma regelui (Guizot 2000, 118).

Biserica s-a dovedit a fi singura instituție capabilă să coaguleze în jurul său, prin intermediul limbii latine ca vehicul de comunicare, eterogenitatea populară și diversitatea regională și culturală a fostului imperiu de apus (Ullmann 1955, 14). Sub patronajul Bisericii se va produce o creație literară care va încorpora mentalitatea religioasă creștină. Într-o lume marcată de haos și incertitudine, religia creștină a oferit oamenilor un sentiment de apartenență și de securitate spirituală. Structurile bisericești au devenit pilonii centralizatori în comunități, contribuind la stabilizarea societății prin valori comune și practici religioase. Adoptarea creștinismului de către elitele migratoare regionale a consolidat rolul Bisericii ca instituție de bază (Aries, Duby 1994, 276), capabilă să mențină o formă de coerență în mijlocul fragmentării generale. În această perioadă ceremoniile de cult se înmulțesc și se diversifică, scopul fiind convertirea regilor barbari și supunerea lor față de Biserica.

Din sinteza dintre moștenirea romană, structurile ecleziastice și aportul populațiilor germanice s-a născut ceea ce istoricii numesc *lumea romanică* a Evului Mediu timpuriu (Rouche 1981 201). Regatele germanice – vizigoții în Spania, francii în Galia, longobarzii în Italia – au adoptat instituții romane și credința creștină, adaptându-le propriilor structuri tribale. Convertirea regilor germanici la creștinism, cum a fost Clovis, regele francilor, în anul 496, a consolidat alianțele dintre Biserica și noile elite politice. Carolingienii, prin alianța dintre tron și altar, au încercat să reconstituie idealul imperial într-o formă creștină, consolidând conceptul de *Respublica*

Christiana (Le Goff 1970, 117). Biserica a servit ca liant între diferitele comunități, contribuind la integrarea culturală și politică a regiunilor romanice, iar prin creștinarea populațiilor migratoare, va impune o uniformizare culturală mai ales în ceea ce privește o serie de valori comune, arhitectura religioasă precum și respectarea principalelor sărbători religioase Paștele și Crăciunul. Școlile înființate în jurul mănăstirilor vor contribui și ele la păstrarea tradițiilor lingvistice și la impunerea limbii latine în administrație, scrierea textelor religioase precum și-n liturghie. Mănăstirile au funcționat ca centre de alfabetizare și refugii ale științei antice, contribuind la formarea unei noi sinteze culturale între romanitate și barbarie (Le Goff 1970, 179) Episcopii au devenit lideri locali, iar mănăstirile au servit drept centre de învățământ, în care studiul se făcea în limba latină. În mănăstiri vor fi decorate manuscrise cu miniaturi elaborate, vor fi copiate o serie de texte antice valoroase dar se vor scrie și importante tratate de teologie și de filosofie. Rămâne dificil de înțeles clar contextul social al scribilor, cei care-și scriau de mână. De exemplu Hradulf în unele dintre manuscrisele sale, pur și simplu se declară *cancellarius*, este *cancellarius Fuldensis* în altele, deși nu se descrie ca fiind *clericus* decât în anul 814, apoi *scolasticus* în același an și în 822 s-a înregistrat ca subdiacon și doar în anul 834 nu a semnat ca presbiter (McKitterick 1989, 129).

Potrivit concepției medievale, practica scrisului slujea pentru mântuirea sufletului, în această perioadă scrisul este considerat sfânt, fie și numai pentru că Dumnezeu a scris Tablele Legii (Curtius 2000, 361). Mentalitatea medievală va induce ideea că scrisul are o genază mistică (Marino 1991, 81), fiecare învățăcel a fost convins să-și însușească limbajul Bisericii, puterea spirituală tinzând să cuprindă puterea temporală (Guizot 2000, 110-111). În acest sens, cartea devine *sacra pagina*, polul spiritual al culturii umane, ordinea spirituală încercând să acapareze toate dezvoltările posibile ale gândirii umane. În contextul economic și social al vremii, putem să considerăm cartea în primul rând ca un simbol al bogăției, cărțile fiind o comoară în adevăratul sens al cuvântului (McKitterick 1989, 134-146). În timp, predicile și manualele teologice au fost adaptate pentru a fi înțelese de populațiile locale, influențând vocabularul și structura lingvistică a dialectelor latine aflate în evoluție, pregătind terenul pentru formarea limbilor romanice.

Este cunoscut faptul că Biserica creștină deținea aproape în totalitate monopolul scrierii iar direcția dată de reprezentanții Bisericii va influența mentalitățile vremii, aceasta fiind singura instituție capabilă să preia administrația imperială datorită organizării sale ierarhice foarte stricte (Hurduzeu 2024, 40). Legile și religia erau strâns asociate, unitatea religiei fiind văzută ca o condiție obligatorie pentru uniformitatea legii (Fontana 2003, 43), dominarea societății rurale europene neputându-se altfel realiza. Ca atare, Biserica va fi cea care va dicta inclusiv modul de organizare a spațiului privat, a comportamentelor, inclusiv a atitudinilor bărbaților față de femei (Ariès, Duby 1995, 102).

Prin statutarea rolului celor care *se roagă*, în societate, Biserica ajunge să contribuie puternic la modelarea și dezvoltarea societății medievale (Guizot 2000, 53).

Creația literară a vremii va transpune scenic teologia creștină (Zamfirescu, Dolinescu 1970, 172), cultura clericală încercând să elimine cultura folclorică, schimbându-i radical semnificația. Bariera ridicată de cultura clericală în fața culturii folclorice este una deliberată, conștientă, provenită din neînțelegerea și ignoranța clerului, a cărui formație intelectuală nu-i permite să accepte cultura folclorică, aceasta pătrunzând destul de târziu în cultura occidentală începând cu secolul al XI-lea (Le Goff 1986, 14). În aceste condiții, viața omului medieval timpuriu se derula într-un univers alcătuit din cele trei trepte ale religiei creștine: Iad–Pământ–Cer, având de ales între o viață cumpătată, care să-i asigure fericirea cerească după moarte și tentațiile lumești care l-ar putea prăvăli în întunericul Iadului (Hurduzeu 2024, 44).

Dacă la începuturile Evului Mediu viața culturală medievală gravita în jurul a două centre: mănăstirea și castelul, treptat reappare și al treilea centru, orașul, care va influența decisiv viața culturală medievală. Curiozitatea orașenimii burgheze și mai târziu a poporului care nu înțelegea limba latină crește, și apare treptat o literatură scrisă în limba populară. Încă de la finele secolului al VIII-lea, în anul 794, sinodul de la Frankfurt susținea că *Dumnezeu e adorat în toate limbile ...* (Le Goff 2005, 166). Conciliul de la Tours din 813 îi invita pe predicatori să predice în limba vulgară, astfel încât oamenii să poată înțelege ce anume li se spune, acesta fiind momentul în care limbile vernaculare (cuv. *verna* în antichitate însemna *sclav*) încep să evolueze în vestul Europei, formând în jurul anului 1000 ansambluri lingvistice, dintre care s-au distins limbile romanice, provenite din limba latină (Le Goff 2005, 167). Poemele epice, poezia lirică și romanele de curtenie erau destinate nobilimii laice și încep să fie scrise în franceză, provensală, italiană, spaniolă, catalană sau germană (Manolescu, 1974, p. 271). Treptat literatura va fi scoasă din latență și se va dezvolta, având ca bază de plecare Antichitatea (Marino 1991, 116), organizându-se în jurul valorii centrale sacre și culturale. Încă din Evul Mediu Timpuriu pe teritoriul Franței se răspândește mitul originii troiene a francilor, prin aceste istorii legendare europenii dorindu-și să-și atribuie o altă origine în fața grecilor (bizantinilor). Inclusiv italienii medievali au adoptat această idee, pornind de la Eneida lui Vergilius (Le Goff 2005, 172).

Odată cu dezvoltarea orașelor, acest tip de literatură se va dezvolta acolo unde influența Bisericii era mai scăzută ca de exemplu în sudul Franței (Drimba 1990, 491). Prin această adaptabilitate lingvistică, Biserica a păstrat elemente ale culturii clasice în noile identități regionale emergente. O parte a nobilimii se va muta temporar sau permanent în orașe și începe să-și diversifice activitățile. Odată cu răspândirea cărții prin multiplicare, nobilii sunt invitați să învețe din cărți, Biblia fiind prototipul cărții totale (Marino 1991, 94) care face inferioară orice alt tip de carte. Pietatea medievală timpurie a îmbrăcat mai multe forme până spre sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, fiind un amalgam de elemente creștine și credințe magice adaptate nevoilor dogmei (Platon, Rădvan, Maleon 2010, 187). La începutul secolului al X-lea epoca barbarilor se apropie de final, invaziile barbarilor de la nord sau din sud fiind oprite, viața rătăcitoare încetează iar starea morală a omului începe să se schimbe, se atașează de locurile pe care trăiește (Guizot 2000, 74).

În contextul așteptărilor eschatologice ale anului 1000 (Wallace-Hadrill 1996, 145), Biserica își intensifică munca de educare și control, credincioșii fiind prinși într-o rețea de gesturi rituale care va pune bazele unei revoluții culturale, pregătind supremația Occidentului asupra unui Orient măcinat de conflicte interne, lupte dinastice iar oamenii sunt chemați la cruciadă pentru a-i converti sau nimici pe păgâni (Le Goff, Schmitt 2002, 239).

Putem afirma că în Evul mediu timpuriu limba latină a fost în custodia Bisericii, a funcționat ca element de coeziune culturală, religioasă și administrativă într-o Europă profund fragmentată, fiind utilizată în liturghie, administrație și în redactarea textelor religioase și împreună cu comunitățile locale a pregătit terenul pentru apariția limbilor romanice moderne. Fiecare regiune a modelat limba latină conform propriei identități culturale și sociale, ducând la o diversitate lingvistică care reflectă moștenirea romană, dar și adaptarea acesteia la noile realități ale Europei medievale. În secolele VII–X, Europa era compusă din regate cu limbi și dialecte variate: franci, anglo-saxoni, longobarzi, vizigoți, slavi occidentali. Latina a devenit limba universală a elitei intelectuale, depășind diferențele etnice și teritoriale.

Latina a fost un liant între trecutul roman și viitorul medieval. Unul dintre motivele centrale pentru care latina a supraviețuit și s-a consolidat a fost caracterul său sacral în ritualurile Bisericii. Limba latină populară, transformată treptat în idiomuri romanice, a devenit liantul unei civilizații creștine în plină formare. Ea a fost utilizată nu doar pentru a transmite tradiții, ci și pentru a crea o formă de identitate comună, bazată pe valori creștine. Adesea, textele religioase scrise în latină cuprindeau atât elemente vechi, cât și adaptări moderne, reflectând diversitatea culturală a comunităților respective. Această dualitate a fost esențială pentru supraviețuirea limbii, întrucât a permis integrarea ei în toate sferele vieții sociale, de la educație la administrație.

Rolul Bisericii în primul mileniu a fost esențial, aceasta a folosit latina pentru a crea o punte între elitele educaționale și populațiile rurale, a jucat rolul de mediator între vechea ordine romană și noile realități barbare, asigurând continuitatea culturală și morală. Clerul, fiind cel mai bine educat grup social al perioadei medievale, a fost mediatorul cultural și spiritual al vremii, a avut un rol crucial în educarea comunităților, iar școlile monastice și episcopale au fost pilonii acestui efort. În acest fel, Biserica nu doar că a conservat moștenirea culturală romană, dar a și facilitat tranziția acesteia către comunitățile emergente din Europa, asigurând transmiterea moștenirii romane către generațiile viitoare, limba latină devenind un simbol al unității și adaptabilității unei civilizații în schimbare.

Un alt aspect remarcabil este contribuția literaturii religioase la formarea unei identități culturale comune. Imnurile și rugăciunile liturgice, precum și textele teologice, au fost vehicule de coeziune spirituală, inspirând limbajul și expresiile noilor comunități emergente.

Transformarea latinei dintr-o limbă imperială într-o limbă religioasă și educațională a avut implicații majore asupra dezvoltării lumii și a limbilor romanice.

În acest context, latina a devenit o punte între trecutul imperial și viitorul medieval, între elita educată și masele populare. Această limbă a fost mai mult decât un mijloc de comunicare; ea a fost cheia pentru înțelegerea și transmiterea valorilor, tradițiilor și cunoștințelor unei lumi în continuă transformare. Astfel, latina a fost un liant între comunități diverse, o relicvă a trecutului adaptată nevoilor prezentului, demonstrând capacitatea unei civilizații de a renaște din propria criză. Pe măsură ce latina vulgară evolua în limbile romanice (franceză, italiană, spaniolă, română, etc.), latina clasicizată rămânea limba prestigiului intelectual. Astfel, Europa occidentală a ajuns să funcționeze într-un regim diglosic: latina (limbă de cultură, autoritate, religie) și vernacularele (limbi ale comunicării cotidiene). Diglosia a permis conservarea tradiției culturale latine până când limbile vernaculare au început să fie utilizate în scris începând cu secolul al XI-lea.

Așa cum latina nu a dispărut odată cu prăbușirea Imperiului Roman, ci s-a transformat, devenind un simbol al unității și adaptabilității, rămânem cu speranța că și astăzi într-o societate care trece dintr-o criză în alta, o instituție asemeni Bisericii din primul mileniu va ghida societatea pe baza trioului managerial disciplină, principii și reguli, pornind de la moștenirea culturală comună care poate fi o sursă de regenerare și continuitate între trecut și viitor.

Referințe bibliografice

- Aries, P., Duby, G. 1994. *Istoria vieții private*, vol. 1. București: Editura Meridiane.
- Ariès, P., Duby G. 1995. *Istoria vieții private*, vol. 3. București: Editura Meridiane.
- Brown, P. 2022. *Geneza Antichității Târzii*. București: Editura Humanitas.
- Curtius E.R. 2000. *Literatura și Evul Mediu latin -excursuri-*. București: Editura Univers.
- Drimba O. 1990. *Istoria culturii și civilizației*, vol. 3. București: Editura Științifică.
- Fontana, J. 2003. *Europa în fața oglinzii*. Iași: Editura Polirom.
- Guizot, F. 2000. *Istoria civilizației în Europa*. București: Editura Humanitas.
- Hurduzeu, N. 2024. *Influențe biblice în romanul cavaleresc*, vol. 1. Brăila: Editura Istros.
- Jones, A.H.M. 1964. *The Later Roman Empire, 284–602*, vol. 2. Oxford: Editura Basil Blackwell.
- Le Goff, J. 1970. *Civilizația Occidentului medieval*. București: Editura Științifică.
- Le Goff, J. 1986. *Pentru un alt Ev Mediu*. București: Editura Meridiane.
- Le Goff, J. 2005. *Evul Mediu și nașterea Europei*. Iași: Editura Polirom.
- Le Goff, J., Schmitt, J-C. 2002. *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*. Iași: Editura Polirom.
- Manolescu, R. 1974. *Societatea feudală în Europa Apuseană*. București: Editura Științifică.
- Marino, A., 1991. *Biografia ideii de literatură*, vol. 1. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Marrou, H-I. 1977. *Décadence romaine ou antiquité tardive?*. Paris: Editura du Seuil.
- McKitterick, R. 1989. *The Carolingians and the Written Word*. Cambridge: Editura Cambridge University Press.
- Minois, G. 2021. *Istoria Evului Mediu*. București: Editura Nemira.
- Platon A-F., Rădvan L., Maleon B-P. 2010. *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu*. Iași: Editura Polirom.
- Rouche, M. 1981. *L'Europe des invasions*. Paris: Editura Fayard.
- Ullmann, W. 1955. *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*. London: Editura Methuen.
- Zamfirescu, I., Dolinescu, M. 1970. *Istoria literaturii universale*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Wallace-Hadrill, J. M. 1996. *The Barbarian West: 400–1000*. Editura Wiley Blackwel.